

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est, Roma și Bizanț până la mijlocul secolului al XV-lea

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Adolf Martin RITTER

Dumneavoastră toți, mult stimate doamne și mult stimați domni, iubite surori și iubiți frați, probabil că ați auzit că ultimii doi papi, Ioan Paul al II-lea și Benedict al XVI-lea, și-au înscris în programul lor pontifical îmbunătățirea relațiilor dintre Biserica Romano-Catolică și Ortodoxia mondială, cu scopul refacerii depline a unității bisericești. Întrebarea care ar trebui să ne preocupe astăzi este: când și de ce s-a pierdut unitatea? Abia spre final vom putea să vorbim pe scurt despre eforturile actuale spre unitate și șansele acestora. Eu nu pot să apreciez cu adevărat aceste eforturi de unitate pentru că nu particip la ele, însă, totuși, în calitate de istoric bisericesc și „cunoscut prieten al Ortodoxiei” îmi permit să am o opinie în acest sens.

Când vorbesc despre această temă în țara mea „apuseană”, trebuie neapărat să încep¹ cu câteva *lămuriri ale unor noțiuni*, și doar apoi – pe

¹ Pentru „vestici” în orice caz ar fi nevoie de explicat ce anume desemnează „Est” „Roma de est” (germ. *Ostrom n. trad.*) sau „Bizanț” (cum este numită în știința istoriei partea estică a fostului Imperiu Roman, după numele inițial al capitalei lui, Byzantion, devenit mai târziu Constantinopol. Locuitorii săi nu s-au numit pe ei înșiși „bizantini”, ci „romei”, deci romani!). Nevoia de explicare ar începe deja cu noțiunea de „Ortodoxie”, căreia, așa cum se obișnuiește, i-a fost subordonată inițial noțiunea de Roma de est, „Bizanț”. De regulă, eu explic această noțiune astfel: *ortodox* înseamnă: „drept-credincios în sensul de «drept-cinstitor sau drept-măritor (de Dumnezeu)» ... nu voi spune încă cine aparține creștinismului „ortodox” și „Bisericilor Ortodoxe”. Mai degrabă ajungem la impresia că „ortodox” înțeles astfel ar vrea până la urmă să fie oricare creștin – „sau dumneavoastră, cumva, nu?”, așa adăuga eu indiscret. Exact cum fiecare creștin rezonabil și-ar dori să fie „catolic”, adică universal, atotcuprinzător, să aparțină

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Adolf Martin Ritter

baza unor proiecții cu prezentări generale ale Imperiului Roman, cu provinciile și diocezele lui (dioceză nu are același înțeles cu episcopia, precum în uzul vorbirii din Biserica Romano-Catolică, ci desemnează aici marile unități administrative, de deasupra conducerii provinciale) și pe baza unei priviri de ansamblu generale (vezi *Rezumatul*) – să intru în tema mea: înstrăinarea petrecută treptat între Apusul și Răsăritul bisericesc, până la căderea definitivă a stăpânirii bizantine de la mijlocul secolului al XV-lea (adică cucerirea capitalei Constantinopol, Istanbulul de astăzi, de către turci sub sultanul Mahomed II „Cuceritorul”, în anul 1453). Pentru a nu crea confuzie și pentru a câștiga timp mă limitez doar la cele mai importante momente și cei mai importanți factori ai acestei evoluții. Înainte însă, aici la dumneavoastră, voi oferi explicarea unei noțiuni.

1. Explicarea unei noțiuni

Faptul că în mod obișnuit „Ortodoxia” cu diferitele ei moduri este atribuită „Estului”, iar celelalte Biserici sunt numite drept „vestice” se

„unei creștinătăți” – „sau dumneavoastră, cumva, nu?” (așa cum sper că fiecare creștin dorește să urmeze Evanghelia, deci dorește să fie „evanghelic” – „sau dumneavoastră, cumva, nu?”). Ar trebui, deci, să mergem un pas mai departe și să spunem: a fi „ortodox” aparține pur și simplu modului de autopercepere al unor Biserici, despre care voi vorbi în cele ce urmează, că aceasta este o autonumire care trebuie luată în serios, dacă se pune accent pe dialogul cu respectivele Biserici. La întrebarea: care anume Biserici aparțin acestei categorii, aș răspunde pe scurt după cum urmează: Biserici „Ortodoxe” sunt în primul rând acelea care consideră Biserica din Bizanț (Constantinopol) ca Biserica lor mamă și se află cu aceasta, precum și între ele, în comuniune. O a doua grupă, mai mică, de Biserici „Ortodoxe” este formată din Biserici care cam pe la mijlocul primului mileniu (în decursul secolelor V-VI d. Hr.), au părăsit comuniunea cu Bizanțul (cu siguranță nu intenționat), și nu toate au comuniune una cu cealaltă pentru că nu toate au aceeași doctrină (în ceea ce privește imaginea lor despre raportul dintre divin și uman în Hristos, deci în „hristologie” în sens strict, înainte au fost numite Biserici „monofizite”, respectiv „nestoriene”, ceea ce astăzi ar trebui evitat cu orice preț!). Mai trebuie adăugată încă o grupă care cuprinde pe acei „ortodocși” care de-a lungul istoriei, mai ales în timpul așa-numitelor „cruciade” și de atunci încolo, s-au supus autorității, „primatului” episcopului Romei sau, cu alte cuvinte, s-au subordonat lui (sunt cei „uniți” cu Roma, dar care, mare parte dintre ei, pun mare valoare pe faptul de a fi pe mai departe „ortodocși”, mai ales în ceea ce privește slujbele, Liturgia).

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est

poate explica, ca multe alte lucruri, numai din punct de vedere istoric. Doresc ca aici la dumneavoastră să ofer această explicație cât mai pe scurt posibil. Pe harta Europei se poate marca o linie care desemnează granița lingvistică dintre teritoriul vorbitor de latină și cel vorbitor de greacă. Este aproximativ identică cu linia de demarcație – desigur oscilantă de-a lungul timpului în Balcani – dintre Răsăritul și Apusul roman.

Când, pe mai departe, voi vorbi despre „Est”, nu am în vedere întreaga paletă semantică, ci doar creștinismul rezultat din misiunea Bisericii bizantine și care se află în comuniune eclezială cu Patriarhia de Constantinopol-Istanbul.

2. Momente ale înstrăinării dintre Apusul și Răsăritul roman, Roma și Bizanț: privire de ansamblu:

După ce (până la venirea la putere a împăratului Augustus, 27 î. Hr. – 14 d. Hr.) stăpânirea romană a cuprins întreaga coastă a Mării Mediterane și s-a lipsit de preluarea de noi teritorii mai departe – s-a ferit în mod conștient să pășească în est pe moștenirea lui Alexandru cel Mare și pe imperiul său mondial! –, Răsăritul a rămas, din punct de vedere demografic, economic și cultural, mai avansat, în vreme ce orașul Roma, ca centru politic și de conducere, a devenit tot mai marginal. Și în ceea ce privește creștinismul, *reservatis reservandis*, este valabilă maxima: *Ex oriente lux* („Lumina [soarele] răsare în Est”). Diferențele *teologice* dintre Bisericile Răsăritului și ale Apusului au fost simțite încă de mai devreme (precum în contextul controverselor doctrinare ale secolelor IV-V [„criza ariană”, „controversele monofizite”, respectiv „hristologice”). Diferențele *culturale* au apărut mai evidente mai ales în vremea căderii instituțiilor romane de educație din vest (ca urmare a „migrației popoarelor”), începând cu mijlocul secolului V. Cearta pentru rang între episcopii Romei și cei de Constantinopolului au adăugat restul.

- Aprox. 301 – creștinismul devine pentru prima dată în Armenia, în afara granițelor Imperiului, „religie de stat” (sau mai bine spus „religie a conducerii” sau „religie a statului”, de care aparține și casa regală);
- 305/6 – urcarea pe tronul imperial a lui Constantin (în Trier). Alte momente importante: 312 începutul guver-

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Adolf Martin Ritter

- nării unice în Apus, iar din 324 în tot Împeriul;
- 325 – primul sinod imperial „ecumenic” de la Niceea (în canonul 6) acordă episcopului Romei un primat de onoare în Apus, comparativ cu cel al Alexandriei și Antiohiei în regiunile lor;
- 381 – al doilea Sinod Ecumenic din Constantinopol hotărăște (canonul 3) primatul de onoare pentru scaunul episcopal constantinopolitan, *după* cel al Romei (vechi). Motivația: „pentru că (Constantinopolul) este a doua Romă”;
- 451 – Sinodul IV Ecumenic de la Calcedon (în canonul 28, niciodată recunoscut în Apus) hotărăște primatul Constantinopolului *după* Roma în cadrul întregii Biserici și oferă pentru ambele, adică pentru primatul Romei ca și pentru cel al Constantinopolului, din nou o motivație pur politică;
- 482-519 – prima ruptură bisericească (*schismă*) între Roma și Biserica Răsăriteană („schisma acaciană”). Motivul: o formulă de compromis a împăratului Zenon, care în ochii Romei făcea prea multe avansuri, în Est, numeroșilor adversari ai dogmei de la Calcedon, 451;
- 527-565 – împăratul Justinian I reușește, pentru ultima dată, după ce în anul 476 a fost depus ultimul împărat roman din Apus (Romulus Augustulus) și după ce patru ani mai târziu a fost pecetluit sfârșitul guvernării romane apusene, să reunească Apusul romano-germanic vorbitor de latină și estul geografic, într-un Imperiu. Urmare a acestui fapt, Bizanțul a rămas prezent pentru încă câteva secole pe teritoriul apusean, în jurul Ravennei și mai ales în sudul Italiei;
- 630 – deja cu doi ani înainte de moartea lui Mahomed, a început atacul *islamului* în spațiul răsăritean al Mării Mediterane, prin cucerirea orașului Mecca și supunerea celor mai multe triburi din Peninsula Arabică. Urmează: 635 cucerirea Damascului și 638 a Ierusalimului împreună cu cucerirea Palestinei și a Siriei;

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est

- 708 se încheie cucerirea arabă a nordului Africii până la coasta Atlanticului; 711 începe invazia arabă în Spania;
- 585-595 – Patriarhul Ioan IV „Postitorul” pretinde (probabil) pentru prima dată, titlul de „Patriarh ecumenic” pentru deținătorul scaunului constantinopolitan (ca expresie a apropierii de Imperiul Bizantin – deocamdată – lipsit de concurență). Prin aceasta el provoacă protestul ardent al papei Grigorie I;
- 601-641 – are loc „bizantinizarea” Imperiului Roman de Răsărit sub împăratul de mare succes Heraclios (el reușește, de exemplu, recucerirea Ierusalimului în anul 630 din mâna perșilor). Acum greaca devine limba administrației, înlocuind latina;
- 751 – Ravenna este distrusă de longobarzi; papii se orientează tot mai mult de la Bizanț, spre Imperiul Franc;
- 867-880 – sub papa Nicolae I (858-867) se ajunge, prin cearta internă bizantină dintre patriarhii constantinopolitani Ignatie și Fotie, însă nu în ultimul rând și din cauza conflictelor de interese legate de misiunea printre bulgari, la o nouă schismă între Vest și Est („schisma fotiniană” [și aceasta este o noțiune tipic „vestică”]);
- 988 – prin îndreptarea marelui cneaz Vladimir al Kievului spre creștinismul de factură bizantină („Botezul Rusiei”) se nivelează cea mai mare reușită misionară a Ortodoxiei bizantine;
- 1054 – controverse cu privire la drepturile patriarhale în sudul Italiei, combinate cu unele chestiuni teologice (mai degrabă) de natură marginală, conduc (temporar) la *ruptura definitivă*. Conducătorul delegației romane, cardinalul Humbert von Silva Candida, a așezat pe altarul principalei biserici a Ortodoxiei bizantine, Hagia-Sophia din Constantinopol (deja pregătita) anatematizare sau bulă de excomunicare împotriva patriarhului Mihail Cerularie și a altor

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Adolf Martin Ritter

- 1204-1261 persoane amintite cu numele;
– constituirea unui *Imperiu Latin* pe teritoriul imperial bizantin în timpul celei de-a patra cruciade, sub papa Inocențiu III (1198-1216), a fost considerată în Est (până astăzi) drept o ofensă și mai mare și a slăbit puterea de reacție a bizantinilor împotriva turcilor musulmani (selgiucizii, mai apoi osmanii, numiți așa după diferitele dinastii conducătoare), care au reușit, în 1088, să întemeieze primul stat pe teritoriul Asiei Mici (sultanatul de Rum cu sediul la Konya, vechiul Ikonion);
- 1259-1453 – dinastia paleologilor conduce, mai întâi în Niceea, iar începând cu 1261 în Constantinopol, și produce o red Dezvoltare culturală remarcabilă („renașterea paleologilor”), care s-a reflectat nu în ultimul rând în arta icoanelor;
- 1274 – la cel de-al doilea conciliu de la Lyon (primul a avut loc în 1245) se stabilesc bazele pentru depășirea schismei, însă acestea au urmări contrarii;
- 1439 – unirea de la Ferrara-Florența se lovește în est de o largă respingere.

3. Formarea ideii de papă

După ce în primul secol a existat (iar Noul Testament este o dovadă în acest sens) o *diversitate* de forme structurale și tipuri „eclesiologice” (de la „eclesiologie” = învățătura despre Biserică), în secolul al doilea s-a impus, după toate aparențele (aproape) la nivel general, instituția (germ. *Amt n. trad.*) „bătrânilor”- (sau a prezbiterilor), iar mai târziu și instituția („monarhică”) a episcopului (după principiul că *într-o* comunitate urbană poate să existe numai un episcop) și (în urma controverselor cu „gnoza”) a devenit deosebit de importantă ideea „succesiunii apostolice” a celor din slujirea preoțească (ca și garanție a ancorării în „Tradiția apostolică”). În sfârșit, în secolul III, după ce s-a format o preoție („clerică”) în trei trepte, ca structură de bază a dreptului eclesial: episcop – preot – diacon, și prin aceasta s-a impus concentrarea tuturor funcțiunii-

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est

lor decizionale ecleziale în slujirea episcopală, vedem, începând cu secolul al IV-lea, după așa-numita „cotitură constantiniană”, cum Biserica din cadrul Imperiului Roman și-a adaptat structura ei administrativă și și-a format, propriile structuri la nivel provincial și diocesan, cu sinoade episcopale și episcopi conducători ai acestora (mitropoliți și supra-mitropoliți [= patriarhii de mai târziu]). La nivelul Imperiului s-a format instituția sinodului imperial sau „ecumenic”, care era convocat și „condus” de împărat și ale cărui hotărâri erau „confirmate” de către el (adică erau investite cu puterea legilor imperiale) („conducerea” sinoadelor de către împărat, respectiv de către înalți funcționari în numele lui, însemna consemnarea regulată în proces-verbal al ședinței și garanția unei desfășurări ordonate; desigur, destul de des s-a mers cu „să trăiți!”. Sinodul de la Efes din 449 nu a fost în niciun caz singurul care ar fi meritat numele de *latrocinium* [„sinod tâlhăresc”] – cum a numit papa Leon I acest sinod condus de Dioscor al Alexandriei, în care delegaților papali nu li s-a permis nici măcar să ia cuvântul).

Apusul urmează o cale aparte sub conducerea Romei, în ceea ce privește nivelul cel mai înalt, anume atribuțiile episcopului roman. Cum s-a ajuns la aceasta? Cum s-a ajuns la constituirea ideii de papă? Acesta nu este subiectul meu principal astăzi, nu pot însă nici să trec pe lângă el, ci doresc să spun doar atât: trebuie să se facă diferența între vizibilitatea comunității romane din perioada creștină primară și rolul episcopului ei. Vizibilitatea aparte a *comunității* romane în perioada primară este dovedită în mai multe rânduri. Aceasta s-a bazat la început pe următoarele condiții:

a. o vizibilitate aparte a comunității capitalei (a Romei, deci), probabil cea mai mare din întreg Imperiul, ce a trebuit să arate mereu responsabilitate pentru întreaga Biserică (ca de exemplu: ajutorarea „a numeroase comunități din toate orașele”, așa cum se consemnează într-un important izvor²).

b. pe deasupra, această comunitate putea fi creditată cu calitatea că acolo se învață și se trăiește aceeași credință ca pretutindeni³.

² Dionisie din Corint, la Eusebiu, *Istoria bisericească* 4, 23, 9 sq.

³ Irineu al Lyonului, *Împotriva ereziilor* 3, 3, 2-3.

c. Biserica din Roma este cea mai mare și cea mai veche (cel puțin în Apus), este cunoscută tuturor, ba a fost întemeiată și constituită de doi Apostoli (Petru și Pavel) și era Biserica (potrivit aceluiași Irineu al Lyonului) în care ei au și suferit (probabil, iar după părerea mea, sigur) martiriul, de aceea se recomandă tuturor Bisericilor (cel puțin celor din Apus), să se orienteze după Roma și să-și găsească consensul cu ea;

d. o relație deosebit de strânsă a existat între Roma și nordul Africii (potrivit lui Tertulian), probabil pentru că Africa de nord a primit creștinismul de la Roma;

e. totuși, creștinii nord-africani se aflau la acea vreme foarte departe de a recunoaște Bisericii romane un primat de drept sau de învățătură, chiar dacă primele pretenții în acest sens au fost formulate de unii episcopi deja la sfârșitul secolului II și mijlocul secolului al III-lea (papii Victor, Ștefan I; în ceea ce-l privește pe Ștefan, după cât se pare, pentru prima dată invocă cuvintele Domnului: «Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica Ἐκκλησία Mea ... Și îți voi da cheile împărăției cerurilor, și orice vei lega pe pământ va fi legat și orice vei dezlega pe pământ va fi dezlegat și în ceruri» [Mt 16, 18]).

În timpul care a urmat, începând cu secolul IV, s-a inițiat, treptat, formarea ideii de primat roman. Titlul de papă (noțiunea de *papă* [„tată, părinte”]) s-a folosit exclusiv pentru episcopul roman nu înainte de secolul VI, și s-a impus, desigur, mult mai târziu. Papa Grigorie VII în al său *Dictatus papae* de la începutul lui martie 1075⁴ sau alți episcopi romani care au contribuit cu multă energie la construirea ideii de papalitate au fost urmați de epoci de relativă liniște până ce a avut loc următoarea etapă în constituirea pretenției de primat sau a teoriei poziției papale. Din perioada Antichității târzii sunt importanți episcopii Damasus, al cărui conciliu din 382 s-a opus pretențiilor constantinopolitane fundamentate pur politic (canonului 3 al sinodului de la Constantinopol, 381), o argumentare conștient „teologico”-*petrină* (cu referire, deci, la împuternicirea lui Petru, Mt 16, 18-19, care este acum în mod direct invocat și pentru „urmașul lui Petru”), „nu pe baza vreunor hotărâri sinodale este Sfânta Biserică Romană înaintea celorlalte Biserici, ci el are

⁴ Art. 11 hotărăște: „Numele (de papă) este unic în lume (adică nimeni altcineva nu are voie să-l poarte)”.

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est

primatul cu puterea poruncii Domnului și a cuvântului evanghelic [evangelica voce]⁵. Mai târziu, papa Leon I cel Mare (în vremea sinodului de la Calcedon, 451), care a accentuat comuniunea unică dintre Hristos și Petru, așa cum s-a dezvoltat în episcopul roman⁶, aduce aminte de modul de adresare al ultimilor doi papi [„Am zis către Domnul (adică către Hristos) ... Și El a zis către mine: «O să fie bine ...»” (cuvintele exacte ale lui Benedict XVI)]. În mod asemănător, la papa Gelasius I (492-496) accentuează autoritatea unică a papei în hotărâri în materie de credință, iar hotărârile sinoadelor ecumenice le consideră ca fiind necesare să fie confirmate de către papă⁷. Un *consens* eclesial general a dominat primul mileniu creștin numai în aceea că episcopului Romei îi aparține prioritatea unui „prim între egali” (*primus inter pares*). Față de aceste pretenții continue, papa nu a aflat receptare, uneori însă limbajul diplomatic i-a dat importanță, existând și puternice controverse pe marginea acestora.

4. Semne ale înstrăinării între Vest și Est sau schisma de la 1054 și urmările ei

Doresc acum doar să ofer câteva exemple pentru a arăta în ce măsură s-a ajuns la înstrăinarea dintre Vest și Est, de la sfârșitul primului mileniu și până la jumătatea celui de-al doilea, iar pentru aceasta ne îndreptăm spre anul 1054. La noi, în Vest, se vorbește de „schisma lui Mihail Cerularie” (Patriarh de Constantinopol, 1043-1059). Aceasta este o noțiune pur „vestică”. S-ar putea vorbi exact cu același drept de „schisma lui Humbert von Silva Candida”. S-a dezvoltat, așa cum am arătat, la fel ca înainte, așa-numita „schismă fotiană – cauzată, cel puțin în ceea ce privește motivele care au stat în spatele ei, de concurența eclesială de la regiunile de graniță – în care s-au întâlnit pretențiile de conducere ale papei și cele ale patriarhului constantinopolitan. De această dată a fost vorba despre ultimele ră-

⁵ Vezi așa-numitul *Decretum Gelasianum*, partea II = Denzinger/ Hünemann, *Enchiridion Symbolorum* etc., nr. 350-351, precum și C. Piétri, *Roma Christiana*, vol. 2, Roma 1976, p. 868-871.

⁶ Vezi, de exemplu Cuvântarea 4 în Ritter, *Alte Kirche*, Nr. 99.

⁷ Vezi Denzinger/Hünemann, idem, nr. 347. 352.

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Adolf Martin Ritter

mășite ale stăpânirii bizantine în Italia de sud, care din punct de vedere politic erau serios amenințate de către normanzi („oamenii nordului”; ei au jucat un rol similar cu acela al vikingilor, însă au fost mult mai civilizați decât aceștia), iar din punct de vedere eclesial riscuiau să intre sub suveranitatea Romei, în cazul în care una dintre încercările papei Leon IX (1043-1054) de încheiere a unei alianțe cu împăratul bizantin împotriva invadatorilor normanzi ar fi devenit realitate. Împotriva acestui lucru a luptat, cu toate mijloacele care i-au stat la dispoziție, patriarhul Mihail, un ierarh mai degrabă neexperimentat din punct de vedere teologic, însă cu atât mai ambițios din punct de vedere politic. Scrierile sale polemice au fost compuse de către arhiepiscopul Leon (Lev) de Ohrida (cca 1025-1056), în care – ca un adaos la bogata literatură antilatină a bizantinilor – au fost respinse pâinea nedospită (azima) latinilor (ostia) și utilizarea ei la Euharistie, precum și alte obiceiuri liturgice. În afară de aceasta, a dispus închiderea Bisericii latine din Constantinopol, ocazie în care se pare că s-a produs și necinstirea ostiei. Adversarul său a fost Humbert von Silva Candida, un reformator prin caracter, sfătuitor al papei, în același timp însă un om cu un temperament exploziv. El scrisese deja două lucrări ardente împotriva polemicii lui Leon de Ochrid, precum și scrisorile papale către împărat și patriarhul din Constantinopol, înainte de a fi trimis acolo împreună cu alți doi soli, spre a neutraliza influența lui Cerularie asupra împăratului. Când a văzut că acest lucru nu poate fi realizat prin mijloace diplomatice, Humbert a așezat, împreună cu însoțitorii lui, la data de 16 iulie 1054 (una dintre zilele cele mai grele ale istoriei bisericești!) pe altarul din Hagia Sophia, biserica principală a Ortodoxiei, bula de excomunicare⁸.

La 20 iulie și apoi încă o dată într-un act sinodal din data de 24 iulie 1054, patriarhul a pronunțat contra-excomunicarea bulei și i-a publicat textul împreună cu un protocol de respingere⁹. Acest text a fost în mod intenționat gândit spre a ține departe de scandal pe papă și Biserica latină. Analiza istorico-juridică a acestui scandal din 1054 arată că nici din partea lui Humbert și nici din partea lui Mihail, o excomunica-

⁸ Vezi Ritter/Lohse/Leppin, *Mittelalter*, Nr. 31a.

⁹ *Ibidem*, 31b.

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est

re valabilă formal (și nicidecum o excomunicare formală a Bisericii bizantine), nu a însemnat o schismă. Papa Leon al IX-lea era deja mort la data de 19 aprilie 1054, așadar ambasada trimisă sub conducerea lui Humbert, din punct de vedere formal, nu se mai afla în posesia unei împuterniciri valabile. Persoanele direct vizate sunt special menționate în text, în vreme ce Bisericile în întregul lor sunt în mod explicit exceptate de la efectul scontat (al excomunicărilor). Potrivit intenției bizantine, papa nu purta nici cea mai îndepărtată responsabilitate. Totuși, efectul de solidarizare eclesialo-socială cu cei care duceau scandalul a avut efecte catastrofale și a atras toate Bisericile Ortodoxe într-o ruptură cu Roma. În ceea ce privește durata separării produse, așa cum s-a stabilit deja, aceasta a fost marcată de lipsa unor relații pozitive care nu anunțau nimic bun nici în ceea ce privește viitorul.

Până astăzi, comuniunea eclesială dintre „Roma” și „Bizanț” nu s-a restabilit. Însă ca expresie a relațiilor ecumenice actuale, papa Paul VI (1963-1978) și patriarhul Athenagora I (1948-1972) al Constantinopolului cu sinodul său au ridicat formal, la 7 decembrie 1965, anatemele de la 1054, declarând în mod comun că: „a) regretă cuvintele injurioase, acuzele nefondate și acțiunile reprobabile, dintr-o parte sau dintr-alta, care au dus la rezultate regretabile în diferite epoci sau au însoțit aceste rezultate; b) regretă anatemele care au decurs din aceasta și a căror amintire durează până în zilele noastre și stau în calea apropierii în dragoste și le șterg și le dau uitării din memoria și din mijlocul Bisericii; c) că, în sfârșit, deplâng întâmplările regretabile care au avut loc, precum și pe cele ce au urmat după aceea, sub influența diferiților factori care, și din lipsă de înțelegere reciprocă și din neîncredere, au dus în cele din urmă la ruperea comuniunii eclesiale”¹⁰.

Chiar și în Evul Mediu, în ciuda scandalului din 1054, s-a continuat politica de apropiere între Roma și Bizanț. Mult prea des, Imperiul Bizantin a trebuit să se concentreze asupra graniței sale estice, problemă fără de care s-ar fi putut lipsi de papalitate ca și mijlocitoare a unui ajutor vestic împotriva noilor puteri musulmane (selgiucizii și osmanii). Astfel, majoritatea inițiativelor de contact dintre Bizanț și Roma cu

¹⁰ Textul publicat la N. Thon, *Quellenbuch zur Geschichte der Orthodoxen Kirche*, Trier, 1983 [Sophia 23], Nr. 142.

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Adolf Martin Ritter

privire la încercările de unire eclesială de până la căderea Imperiului (1453) au plecat de la împăratul bizantin.

În teologia de limbă greacă, în comunități, precum și în mănăstiri, s-a impus tot mai mult conștiința unei eclezialități apusene care este altfel și care trebuie respinsă. Acesteia i s-au atribuit chiar și aspecte eretice. Cruciadele – dintre care cea de-a patra (1204) a fost îndreptată direct împotriva Bizanțului și a capitalei lui și a dus la întemeierea unui Imperiu Latin pe pământ bizantin – au adăugat restul. Citez dintr-o relatare a unui martor, Nichita Choniatul, care a fost mare logofăt, deci posesorul celei mai înalte funcții în administrația bizantină, probabil una dintre cele mai credibile mărturii pe care o deținem despre aceste impresionante evenimente:

(Înainte este prezentată asedierea [începând cu 17 iulie 1203] și cucerirea orașului Constantinopol de către „latini” [în noaptea de 12 spre 13 aprilie 1204: p. 568, 77-571, 46]; apoi este vorba despre fuga împăratului Alexios Doukas, întronizarea lui Constantinos Laskaris ca împărat, precum și despre fuga lui [p. 571, 47-572, 78]. Apoi se spune: [p. 572, 79 și urm.]) „Dușmanii au observat că (acum), spre mirarea lor, nimeni nu le mai stă împotriva, nimeni nu mai ridică mâna împotriva lor și nimeni nu se mai înarmează; ci puteau să meargă încotro voiau, să ia ceea ce voiau; ulițele înguste erau accesibile, străzile largi nu mai prezentau nicio piedică ... Apoi au văzut deodată întreaga populație cum se apropia cu lumânări și icoane ale lui Hristos, așa cum se obișnuiește la sărbători și la procesiuni. Însă imaginea care li s-a oferit nu le-a schimbat starea sufletească, iar pe fața lor nu a apărut nici măcar un zâmbet superficial, ... ci au început să prade fără nici un simțământ, începând cu căruțele, nu numai avutul și banii mulțimii, ci și ceea ce era închinat lui Dumnezeu (*vasa sacra*, obiectele sfinte din altar) ... Ce anume ar trebui să amintesc mai întâi, ce anume după aceea din cele ce au îndrăznit acești soldăței minjiți de sânge? O, ce rușine, când ei au aruncat la pământ icoanele cele cinstite cu multă frică și moaștele celor care au pățimit pentru Hristos (adică ale martirilor) le-au zvârluit la gunoi! În vreme ce doar ascultarea acestor relatări te face să tremuri, atunci au trebuit văzute următoarele: sângele dumnezeiesc (adică potirele), vărsate pe pământ, iar Trupul lui Hristos, împrăștiat în pulbere! Acești precur-

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est

sori și vestitori ai lui Antihrist, care atunci au săvârșit faptele defăimătoare de Dumnezeu pe care doar acela (antihristul) ar urma să le săvârșească: au jefuit potirele și discurile (euharistice) cele scumpe, le-au spart vârand podoabele lor în buzunarele de la piept sau punându-le pe mese ca simple coșuri de pâine sau pahare de băut. Da, acest popor a dezbrăcat pe Hristos de haine, așa cum un alt (popor) înainte L-a badjocorit, i-a rupt haina Sa și au aruncat sorți peste ea, doar că de această dată nu L-au mai împuns pe Hristos cu lancea în coastă ca să iasă sângele dumnezeiesc (vezi *In* 19, 1-4. 23-24. 34) ... Atât de dezlănțuți nu au fost nici măcar urmașii lui *Ismael* (adică musulmanii, care își leagă originea lor de *Ismael*, fiul lui *Avraam*). Da, aceștia s-au comportat (sc. pe vremea cruciadelor) prietenește și blând față de țărani ai acestor latini atunci când aceștia (în cadrul primei cruciade) au luat Sionul (Ierusalimul). Ei nu s-au aruncat asupra femeilor latinilor precum armăsarii cei nărăvași, nu au făcut din mormântul cel gol al lui Hristos groapă comună a celor căzuți, nu au transformat intrarea mormântului dătător de viață în ușă de peșteră, nici viața în moarte, nici Învierea (lui Hristos) în moartea (multora), ci au asigurat tuturor retragerea și au stabilit pe fiecare bărbat doar o mică răscumpărare, în schimb au lăsat totul în posesia fiecăruia, chiar dacă era la fel de bogat precum nisipul mării. Așa au procedat dușmanii lui Hristos cu latinii eterodocși! În mod generos, ei au trecut pe lângă ei fără a-i împovăra cu sabie, foc, foame, urmărire, lipsire de haine, boală și supărare. Acești iubitori de Hristos și tovarăși de credință s-au comportat cu noi așa cum am descris mai înainte; fără a ne putea acuza de vreo nedreptate”¹¹.

În popor acestea nu au fost uitate. De aceea nu ne mirăm că un militar de înalt grad, precum amiralul imperial Luca Notaras, cu puține zile înainte de căderea Constantinopolului, la 29 mai 1453, a fost auzit spunând că el ar vrea „mai bine să vadă în oraș (*εις την πόλιν* [pronunțat este: *is tim bólin*, de unde și numele turcesc de Istanbul], adică în Constantinopol) turban turcesc decât mitră latină”¹².

¹¹ Ritter/Lohse/Leppin, *Mittelalter*, Neukirchen 2001, Nr. 34e.

¹² J. Gill, *Konstanz-Basel-Florenz* [Geschichte der ökumenischen Konzilien 9], Mainz 1967.

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Adolf Martin Ritter

5. Șanse și dificultăți ale repropierii în prezent

Unii protestanți – din câte știu însă afirmația este valabilă și pentru unii ortodocși, nu puțini – privesc cu o anume îngrijorare spre Ravena, unde se întâlnesc de o vreme înalți reprezentanți ai ambelor Biserici, în cadrul eforturilor stimulate de către Roma pentru îmbunătățirea relațiilor dintre Biserica Romano-Catolică și Ortodoxia mondială, cu scopul restabilirii unității bisericești pierdute și pentru a dezbate subiectul slujirii lui Petru, respectiv a primatului roman în primul mileniu. Ne aflăm, așadar, în fața reunificării imediate? Vor fi atunci „copii orfani protestanți”, așa cum se tem mulți dintre protestanți, cu totul pierduți din vedere atât la Roma, cât și la „Constantinopol-Istanbul”?

Deși, bineînțeles că eu nu sunt nici pe departe atât de bine informat despre starea lucrurilor precum este conducătorul secretariatului roman pentru unitatea cardinalul Kasper, care mereu ne lasă să înțelegem că dialogul merge bine – ceea *ar putea* să fie optimism calculat – totuși aș dori să spun doar atât, în mod rezervat: văd în egală măsură la fel de multe șanse, precum dificultăți, iar ca argumentare: 1. situația dezbaterii ecumenice despre „filioque”; 2. rezultatele de până acum ale discuțiilor de unire dintre Bisericile Ortodoxe (bizantine și orientale), care ating de asemenea și „vestul” și 3. desfășurarea de până acum a dezbaterii ecumenice despre „slujirea lui Petru” în Biserică, o dezbateră la care papa Ioan Paul al II-lea deja a invitat în special toate Bisericile, nu numai Ortodoxia. – În discuția de după conferință, sunt dispus cu plăcere să discutăm despre toate cele trei probleme amintite, în referatul meu însă aș dori să mă refer doar la cel de-al treilea aspect.

Dacă deja papa Ioan Paul al II-lea a invitat nu numai Bisericile Ortodoxe să intre cu el în dialog cu privire la modul exercitării slujirii sacerdotale ca urmaș al lui Petru, fără a schița, fie și sugestiv, posibilitatea unei renunțări la dogma papală a Bisericii Romano-Catolice, atunci această invitație a avut și are sens, dacă cu aceasta diferitele interpretări sunt considerate a fi posibile și permise, deci intră în discuție un fel de «diversitate reconciliată». O versiune ar fi cea romano-catolică, binecunoscută, care însă privește exclusiv pe creștinii romano-catolici. O versiune ortodoxă ar fi o interpretare a papei în concordanță cu *communio-ecclesologia* primului mileniu (pentru a spune aceasta pre-

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est

scurtat; în realitate însă, sunt cu totul conștient¹³ că eclesiologia era deja în primul mileniu cu totul altfel decât *uniformă*¹⁴.

¹³ Ar mai fi de adăugat faptul că nu numai titlul de «patriarh ecumenic» și dreptul exclusiv al episcopului constantinopolitan de a-l folosi au supraviețuit Antichității; „a supraviețuit, de asemenea, în ciuda criticii, vestului (condusă de către Roma) față de poziția rangului Constantinopolului, și fundamentarea acesteia «pur politică», sistemul pentarhiei, potrivit căreia cinci scaune episcopale (împreună cu împăratul romano-bizantin) ca «mari puteri» ecleziale împreună, dar uneori și împotriva, formează sinoadele «ecumenice» (și cu aceasta – lucru esențial – unitatea eclezială). Două documente importante din cadrul sinodului de la Constantinopol din 869/70 (al optulea Sinod Ecumenic) potrivit tradiției vestice) dovedesc desigur că exista o adâncă prăpastie între imaginea estică și cea vestică cu privire la Pentarhie. Potrivit exprimării de la sinod a comisarului imperial Baanes (Mansi 16, 140f.), toți patriarhii sunt egali în rang și ajung toți în cele din urmă (în cazul în care este nevoie) la o mărturie comună, pe care se bazează sinodul. Potrivit opiniei vestice, formulate de delegatul papal Anastasie Bibliotecarul, ... în introducerea sa la actele sinodului (*Ibidem* 7; MGH Ep VII, 409, 4-10), ei sunt mai degrabă precum cinci simțuri în trupul Bisericii, iar Biserica Romei are simțul vederii, pentru că ea ia mai mult și mai clar în serios acest rol și se află mai mult în comuniune cu celelalte (Biserici) decât restul (din pentarhie). Cu mai bine de o jumătate de secol mai devreme, în așa-numitele «Libri Carolini» [III 11: MGH Conc Supp. 132, 30f.] se putea întâlni un model de structură eclezială contrar, în care nu este vorba de pentarhie. Este semnalul unor schimbări de vremuri » (A.M. Ritter, „Art Patriarch/Patriarchat II. Mittelalter und Reformation”, în *Religion in Geschichte und Gegenwart* VI, Tübingen 2003, 1008-1009.).

¹⁴ În declarațiile papei cu ocazia vizitei patriarhului Teoctist, în octombrie 2002, la Roma, subiectul primatului papal nu este deloc abordat. Totuși, aceasta a fost inclusă în «diferitele păreri care persistă cu privire la slujire», despre care este vorba în «Declarația comună» din 12 octombrie 2002 semnată de ambii capi ai Bisericilor (*Observatore Romano* din 13 oct. 2002). În acest document este desemnată drept scop al eforturilor de înțelegere „deplina comuniune”, „care nu este o «absorție», ci o întâlnire în adevăr și dragoste”. Aici este preluată o formulare din enciclica papală «Slavorum apostoli» (paragraful 27), care apare și în alocuțiunea papei din aceeași zi, cu ocazia întâlnirii cu patriarhul Teoctist, unde spune: „Scopul este ca în lumina modelului strălucit al Preasfintei Treimi să ajungem la o unitate care să nu fie «nicio absorție, nicio amestecare», ci o justă diversitate care ține seama de diferitele tradiții, căci acestea sunt o parte esențială a bogăției Bisericii” (citată în originalul francez în același număr al O.R.). Înainte de aceasta papa a făcut referire la Conciliul II Vatican, care „a redescoperit că bogata tradiție spirituală, liturgică, sacerdotală și teologică a Bisericilor răsăritene aparțin Bisericii celei Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolească” (*Unitatis redintegratio*, 16). În afară de aceasta, el a dat expresie „... necesității de a menține legături frățești cu aceste Biserici, așa cum ar trebui să existe între Bisericile răsăritene

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Adolf Martin Ritter

În acest sens, documentul Comisiei comune a conferinței episcopilor catolici germani și a Bisericii Unite Evanghelic-Luterane cu titlul *Communio Sanctorum*¹⁵ se leagă de sus-amintita invitație a papei, precum și de remarcile fostului profesor universitar de la Tübingen, respectiv Regensburg, Josef Ratzinger, mai târziu cardinal al curiei, actualul papă. În ciuda criticii devastatoare adusă acestui document, în mare parte mai ales în mediile *evangelice-teologice* din Germania (și în ziarul «*Frankfurter Allgemeinen Zeitung*»), discuțiile despre aceasta nu vor fi, și nici nu este voie să fie, reprimare. Unora le-a venit în minte doar cuvântarea lui Luther despre papa ca «Antihrist»; cei mai mulți uită însă, sau nu le este cunoscută, întreaga diferențiere ce poate fi găsită la Luther, că în scrierile doctrinare luterane a fost preluat și tratatul lui Melancthon «De potestate et primatu Papae», în care, practic, ne sunt puse înaintea diferitelor «moduri de citire»: cu «diversitate *reconciliată*» (aceasta este determinantă: «diversitatea *reconciliată*»!).

Spre a reveni la discuție, este de imaginat o «diversitate *reconciliată*» în această chestiune într-adevăr deosebit de dificilă? Aceasta ar fi un enorm pas înainte, nu numai pentru dialogul romano-catolic/ortodox, ci și pentru dialogul ecumenic în general.

**Trad. din germană de Pr. Lect. Dr. Daniel Buda,
Sibiu - Geneva**

ca Biserici surori” (vezi *Ibidem*, 14). – Înseamnă cumva aceasta că Biserica Romei, care, așa cum se consemnează în „Declarația comună”, „în partea ei latină» (adică cu excepția Bisericilor răsăritene unite?! «reprezintă vocea vestică a Bisericii celei una a lui Hristos” (Bisericile reformatoare ar putea fi, după câte se pare, neglijate de către ambele părți semnatare ale «Declarației comune»!), se înțelege drept Biserica Răsăriteană între celelalte Biserici Răsăritene? Dacă da, atunci s-ar închide diferitele interpretări ale «slujirii petrine» a episcopului roman și nimic nu ar mai sta în calea unei comuniuni eclesiale depline. Sau poate că totuși nu?

¹⁵ Grupul bilateral de lucru al Conferinței episcopale germane și a conducerii bisericești a Bisericii Unite Evanghelic-Luterane din Germania (VELKD), *Communio Sanctorum* (Biserica, comuniune a sfinților), Frankfurt/M. – Paderborn 2000. Vezi în legătură cu aceasta „Stellungnahmen zum Ökumene-Papier «Communio Sanctorum»”, epd-Dokumentation Nr. 29, Frankfurt/M., 2002, precum și luarea de poziție a Conferinței episcopale germane din 11 martie 2003, Bonn, 2003.

Momente ale înstrăinării dintre Vest și Est

Abstract: Moments of West and East, Rome and Byzantium Separation before the Mid-15th Century. The ecclesial communion between “Rome” and “Byzantium” has not been restored yet. As an expression of current ecumenical relations, Pope Paul VI (1963-1978) and Patriarch Athenagoras I (1948-1972) of Constantinople and his synod, lifted the mutual excommunications that led to the 1054 schism, declaring that: “a) They regret the offensive words, the reproaches without foundation, and the reprehensible gestures which, on both sides, have marked or accompanied the sad events of this period; b) They likewise regret and remove both from memory and from the midst of the Church the sentences of excommunication which followed these events, the memory of which has influenced actions up to our day and has hindered closer relations in charity; and they commit these excommunications to oblivion; c) Finally, they deplore the preceding and later vexing events which, under the influence of various factors-among which, lack of understanding and mutual trust – eventually led to the effective rupture of ecclesiastical communion”.